

איך כותבים הערה

מדריך אישי לכתיבת חידוש תורה

"...ויתירה מזו, לימוד פנימיות התורה ישנו גם בנוגע
לכך, שלכל אחד מכם ניתן הכח לחדש בתורה -
"לאפשא לה", ועד . . ד"תלמיד ותיק" . . חידוש אמיתי
בתורה".

נערך ע"י מערכת "הערות התמימים ואנ"ש - חח"ל צפת" ה'תשפ"ב.

- מהדורה ראשונה -

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד

פתח דבר

בקשר עם ההכנות רבתיות לי"א ניסן - מאה ועשרים שנה להולדת כ"ק אדמו"ר שליט"א מלך המשיח, ולקראת "בין הזמנים" שהוא זמן מתאים לשקוד בכתיבת חידושי תורה, הננו מוציאים לאור את הקובץ "איך כותבים הערה".

מטרת הקובץ היא: "לעודד ולזרז את כל אלו השייכים לחדש בתורה - ובתנאי שנלמדת ע"פ כללי התורה כפשוט - שאפילו אם אין הם בטוחים האם חידושיהם מכוונים לאמיתתה של תורה, הרי לא רק שלא יעכבו את עצמם מכתיבת החידושים, אלא - ישתדלו לכתבם, ולפרסם זאת גם בדפוס (בקובץ מיוחד בפ"ע, או בקובץ הכולל חידושי תורה גם מאחרים), ולא רק בין חבריהם ותלמידיהם, אלא גם בין לומדי תורה בכלל".¹

הקובץ מכיל הסבר אודות הזכות והחיוב לחדש בתורה, כלים ללימוד באופן המביא לחידוש בתורה, והנחי' כיצד לכתוב את החידוש באופן המתאים. הקובץ נכתב בהתאמה לכאלו המתחילים בכתיבת חידושי תורה, אך ודאי שגם הותיקים בכתיבה ימצאו בו חידושים.

הקובץ נכתב ע"י הת' לוי"צ שי' קעניג, ונערך ע"י מערכת הערות התמימים ואנ"ש דישיבתנו הק'.

תודתנו נתונה לרבני הישיבה: הרב שמואל שי' גינזבורג, הרב שד"ב שי' וולף והרב אביחי שיל"ו שי' קופצ'יק, ולכל הבחורים

ויהי רצון - כלשונו של כ"ק אד"ש מה"מ - "שההוספה והחידוש בלימוד התורה בבואנו מזמן מתן תורתנו - יוסיף עוד יותר במנוחה, מנוחת הנפש ומנוחת הגוף דלומדי התורה, מתוך בריאות הנשמה ובריאות הגוף, ומנוחה דכל בני" בכל מקום שהם, וכמו"כ במנוחה בכל העולם כולו. עד שזה יביא בקרוב את המנוחה האמיתית והשלימה - ד"יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים"².

ונזכה ללמוד תורה מפיו של משיח "תורה חדשה מאתי תצא - חידוש תורה מאתי תצא"³, תיכף ומיד ממש!

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד!

ימים הסמוכים ליום הבהיר י"א ניסן התשפ"ב.

ק"כ שנה להולדת כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א.

1 שיחת ש"פ במדבר ה'תנש"א - סה"ש ח"ב ע' 561 (תרגום מאידית).

2 שם ע' 562.

3 ישעי' נא, ד. ויק"ר פי"ג, ג.

פרק א' - החיוב והצורך לחדש בתורה.

הכח והחיוב של כאו"א מישראל לחדש בתורה - בחלקו המיוחד בתורה \ \ כתיבת החידושים ופרסומם בדפוס מוסיפה חיות ותענוג בלימוד התורה \ \ הכח שניתן לכל אחד מהתמימים להגיע לחידוש אמיתי בתורה

יתירה, כיון שלא כל אחד שכותב חידושי תורה וכותב פסקי דינים ניתן לסמוך עליו, אבל לאידך, בגלל ירידת הדורות - צריכים לחפש מה שיותר אופנים בכדי להוסיף בלימוד התורה, באופן ד"יגדיל תורה ויאדיר¹¹, כולל יגדיל בפרסומה.

ולכן¹² כדאי לעודד ולזרז את כל אלו השייכים לחדש בתורה - ובתנאי שנלמדת ע"פ כללי התורה כפשוט - שאפילו אם אין הם בטוחים האם חידושיהם מכוונים לאמיתתה של תורה¹³, הרי לא רק שלא יעכבו את עצמם מכתובת החידושים, אלא - ישתדלו לכתבם, ולפרסם זאת גם בדפוס (בקובץ מיוחד בפ"ע, או בקובץ הכולל חידושי תורה גם מאחרים), ולא רק בין חבריהם ותלמידיהם, אלא גם בין לומדי תורה בכלל,

ועיקר טעם הדבר הוא - כנ"ל - כיון שרואים בפועל, ומעשה רב, שע"ז מתוסף ב"יגדיל תורה ויאדיר", בחיות ותענוג בלימוד התורה, הן בנוגע לעצמו, כפי שרואים בפשטות את התועלת שמתוספת בלימוד התורה ע"ז שצריכים לכתוב זאת לאחרים, והן בנוגע לאחרים ("קנאת סופרים תרבה

- חלק משיחת ש"פ במדבר ה'תנש"א⁴ -

"יש להציע לעורר ולעודד אודות ענין נוסף - לפרסם ולהדפיס חידושי תורה.

ובהקדמה:

ידוע שיש בכחו של כאו"א מישראל, ויתירה מזה - יש לו חיוב, לחדש בתורה⁵, "לאפשה לה"⁶, כפסק-דין אדמו"ר הזקן בהלכות תלמוד תורה⁷: "לחדש חידושי הלכות רבות לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו". וכידוע שלכאו"א מישראל יש את חלקו המיוחד בתורה - "ותן חלקנו בתורתך"⁸ - שבו יש בכחו להיות תלמיד המחפש בתורה.

בדורות שלפנינו היו זהירים בנוגע לחידושי תורה (אפילו כאשר אין זה להלכה למעשה, אלא בדרך פלפול בלבד), הן בנוגע לכתובת חידושי תורה, ועאכו"כ בנוגע לפרסומם בדפוס. והנהגה היתה ש"לא כל הרוצה כו' יטול"⁹, אלא דוקא לאחר כו"כ תנאים המוכיחים שהחידושים מכוונים לאמיתתה של תורה כו"¹⁰.

משא"כ בדורות שלאחרי זה, עד בדורנו זה - הרי מחד גיסא, צריכה אמנם להיות זהירות

4 ספר השיחות תנש"א ח"ב ע' 560 ואילך (תרגום מאידית).

5 אגה"ק סכ"ו (קמה, א).

6 זח"א יב, ב.

7 פ"ב ס"ב.

8 אבות פ"ה מ"כ.

9 לשון המשנה - ברכות טז, ב.

10 ראה קונטרס עץ החיים פכ"ז ואילך (נוסף ע"י המערכת מסה"ש תשמ"ח).

11 ישע"י מב, כא. חולין סו, ב.

12 ראה גם ספר השיחות תשמ"ח ח"א ע' 249 ואילך.

13 להעיר מירושלמי סוף ברכות: פיטטיא דאורייתא טבין (נוסף ע"י המערכת מסה"ש תשמ"ח).

חכמה¹⁴) – שזו (התועלת שבזה) היא הבחינה הטובה ביותר לצורך הדבר.

- חלק משיחת אור לט"ו בשבט ה'תשמ"ח¹⁵ -

"ולכן, יש לעורר ולזרז ע"ד ההשתדלות להוסיף גם בשטח של הוצאה-לאור דקובצי חידושי תורה, וכפי שראו בפועל בעבר - עי"ז יתוסף בשקידה והתמדה, עיון ויגיעה כו', אצל לומדי התורה, ועי"ז יתוסף ג"כ (יגעת ומצאת¹⁶) ביכולתם לחדש בתורה ולהעלות חידושיהם בכתב ובדפוס, חידושים שיהיו ראויים לעלות על שולחן מלכים - "מאן מלכי רבנן"¹⁷, לאחרי שיעברו ביקורת ע"י ה"מערכת", בבחינת "עשה לך רב".

ולהעיר, שאף שהתענוג שבלימוד זה הוא לכאורה לפעמים באופן ד"שלא לשמה" - הרי, גם בענין זה ישנה הוראה בשיעור היומי ברמב"ם¹⁸: "אמרו חכמים¹⁹ לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה", היינו, שסוכ"ס יבוא מזה ללימוד התורה לשמה, מאהבת ה', "בדעת שידעהו".

- המשך שיחת ש"פ במדבר ה'תנש"א -

"וכאמור, הגם שיתכן שהחידוש אינו מתאים לגמרי לאמיתתה של תורה (כנ"ל),

הרי זה כדאי. ובפרט שניתן למנוע גם את זה ע"י שלא יפסקו מסקנא להלכה, או אפילו אם כותבים מסקנא - יכולים להוסיף שזהו: לפענ"ד, או אין לסמוך על זה, וכיו"ב.

ולהוסיף, שכאשר מפרסמים את החידושים בדפוס לאחרים - הרי טבע בן אדם (מפני כבוד עצמו, ומנהג העולם), גם דנה"ב, שיזהר עוד יותר ויסתכל ויעיין שוב במה שכותב ומפרסם.

ויישר כחם של כל לומדי תורה ומקיימי מצוות בהידור שינצלו את ההתעוררות דזמן מתן תורתנו להשתדלות לחדש בתורה (ע"פ כללי התורה) ולפרסם את חידושיהם - ויהי רצון ולהתפלל להתקרב ככל היותר לדרגת תלמיד ותיק, שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני²⁰.

- יחידות לתמימים, אור לבדר"ח מרחשון ה'תשנ"ב -
- עפ"י סרט ההקלטה²¹ -

"...ויתירה מזו, לימוד פנימיות התורה ישנו גם בנוגע לכך, שלכל אחד מכם ניתן הכח לחדש בתורה - "לאפשא לה", ועד . . . ד"תלמיד ותיק" . . . חידוש אמיתי בתורה".

14 ב"ב כא, סע"א. כב, רע"א.

15 ספר השיחות תשמ"ח ח"א ע' 249 ואילך.

16 מגילה ו, ריש ע"ב.

17 ראה גיטין סב, סע"א. זח"ג רנג, ב - ברע"מ.

18 הל' תשובה פ"י הלכה ה.

19 פסחים נ, ב. וש"נ.

20 ראה מגילה יט, ב. ירושלמי פאה פ"ב ה"ד. שמו"ר רפמ"ז. הנסמן בלקו"ש חי"ט ע' 25 הערות - 21

פרק ב' - הדרך לחדש בתורה.

לאחר שהבאנו בפרק הקודם שלכל אחד יש חלק בתורה, ועל החשיבות שבכתיבה ובפרסום, עתה ניגש לבאר כיצד מחדשים בתורה.

וביתר דיוק, השאלה היא לא איך לחדש ולכתוב חידושים, אלא איך ללמוד. כי כשלומדים נכון, בדרך ממילא יש הרבה במה לחדש ולכתוב.

א. היסוד - להשתדל להבין את התורה.

בלימוד התורה של יהודי צריכים להיות ב' ענינים:

א. הרגשת ביטול להקב"ה, המגיעה מידיעה שהתורה היא חכמתו ורצונו יתברך²².

ב. לימוד מתוך מאמץ והשתדלות להבין בשכלו את התורה שלומד (מתוך ידיעה שהתורה ניתנה אליו כנשמה בגוף)²³.

ובסגנון אחר: מלבד הביטול והקבלת עול לכל פרט בתורה, על הלומד להשתדל להשתכנע ממה שהתורה אומרת, כלומר, כמו (להבדיל) בעניני העולם כשאדם שומע מחברו דבר שכל הוא בוחן האם הוא מסכים למה שחברו אמר, כך צריך להיות בלימוד התורה, שיחד עם הקב"ע (ולאחרי) על השכל להסכים עם מה שהתורה מלמדת (וגם זה כחלק מהקב"ע וציווי התורה).

אופן לימוד כזה שייך בכל חלק בתורה, נגלה וחסידות, על כל פרטיהם, שכשיהודי רואה שהתורה קובעת דבר מה כעובדה, שואלת שאלה, עונה תשובה וכו', עליו לדאוג שהקביעת עובדה תהי' ברורה אצלו ותתקבל בשכלו, שהשאלה תישאל אצלו, שהתשובה תענה לו.

וכשהלימוד הוא באופן כזה - שמשתדל להבין את התורה, הרי ודאי שלא הכל יובן מיד בהשקפה הראשונה, ושיהיו ללומד שאלות סתירות וכדו' שידרשו אצלו ביאור, וידרש ממנו יותר עיון ויגיעה כדי להגיע לתשובה.

ובכל זה נוסף ביתר שאת שכשיודעים שזו תורת הקב"ה, הרי שיש חיות בלימוד, ונוגע להבין כל פרט, וממילא כשמהו לא מובן משתדלים בהשתדלות אמיתית להגיע לאמיתתה של תורה.

ב. הדרכים להגיע לחידוש בתורה.

אחרי שמתחילים ללמוד כך, יש כמה אפשרויות, ומהם:

א) אופן אחד הוא שהחידוש מתעורר מהלימוד הרגיל. כאשר תוך כדי הלימוד מתעוררת שאלה או סתירה באיזה ענין בתורה, שאז על הלומד להתבונן ולנסות לתרץ ולהגיע לתשובה. לפעמים הוא מגיע לתשובה פשוטה (שיתכן שנמצאת כבר במפרשים וכו'), ולפעמים לתשובה או ביאור שיש בה חידוש ורעיון חדש, תשובה או ביאור כזה אפשר לכתוב ולפרסם.

22 ראה תניא פרקים ד-ה.

23 בהבא לקמן - ראה שיחת ש"פ יתרו ה'תשנ"ב (סה"ש תשנ"ב ח"ב ע' 333 ואילך). וש"נ.

בתור התחלה, כל ביאור על איזה ענין בתורה - באופן המתאים עם כללי התורה - כבר שייכים לכתובה, גם שאלה בלבד מתאימה לפעמים לפרסום (ולהשאירה ב'צריך עיון' וכיוצ"ב).

וביחד עם זה כמובן שעל הלומד להתקדם להוסיף ולעיין ולהרחיב עוד ועוד (כדלקמן).

ב) אופן נוסף הוא לקחת ענין או נושא אחד בתורה, ולהתחיל להרחיב את הידע אודותיו, ואת כל מה שלומדים לסכם ולכתוב בצורה מסודרת.

סיכום מסודר הכוונה שכשמדובר על ענין אחד בב' מקומות, יש להבחין מה ניתוסף בהסברה והבנה ממקום אחד על השני²⁴, וכן במקום שלישי ורביעי וכו'. ולכתוב זאת בצורה מסודרת.

העיקר באופן הזה הוא לא לחדש, אלא להבהיר את הנושא, אך ביחד עם זה בדרך כלל במשך הסיכום מתעוררים הרבה פרטים המצריכים עיון.

את הסיכום אפשר לעשות בכל תחום בתורה, וכדאי נושא ש"תופס" את הלומד²⁵, מהנושאים שרגילים לכתוב עליהם (גאומ"ש, תורתו של משיח, נגלה, רמב"ם, הלכה, חסידות, פשוטו של מקרא) או מנושאים אחרים.

ג. הרחבת החידוש.

בכל אופן בו כותבים, אפשר כל הזמן להוסיף ולהוסיף בחידוש, ע"י שממשיכים להתעסק בו.

וזאת ניתן לעשות בכמה אופנים²⁶:

א) הסברה: נסה להסביר לעצמך במחשבה ובדיבור שוב ושוב את הענין היטב, ולראות האם כל הפרטים מיושבים, האם אכן השאלה במקום, או שא' הפרטים לא ברור, יש מה להוסיף, התשובה דחוקה או לא מיישבת מספיק, יש עוד תשובה יותר טובה וכדו'.

ב) הרחבה: לקבל כמה שיותר ידע על הענין ולהקיף את הנושא כמה שיותר. וזאת ע"י פתיחת ספרים המתעסקים בנושא (ראה רשימה בסוף הקובץ) בירור אצל רבנים וכדו'. יש לבחון כל פרט שנוסף בענין, ולראות מה הוא מתרץ, האם הוא מעלה עוד שאלות, האם הוא מחדד איזה ענין וכדו'.

ג) העמקה: לכל דבר בתורה יש סיבה פנימית יותר "כל מימרא וכל סברא פרטית לא . . . הבנתה השטחית זהו כולה כ"א יש בה עומק ועומק לעומק"²⁷, לנסות להגיע לטעם והביאור היותר פנימי של כל סברא²⁸, אופן לימוד כזה נרכש ככל שלומדים יותר, ובעזרת מורה ורב.

24 ראה אג"ק כ"ק אד"ש מה"מ אדמו"ר מלך המשיח שליט"א חי"ט ע' קמו. וראה שם חח"י ע' תקכה: "שעיקר ההדגשה היא בהסברה ולא לחדושים".

25 בהתאם לכלל רו"ל שהלימוד צריך להיות "במקום שלבו חפץ" (ע"ז יט, א). וראה לקו"ש חכ"ד הוספות לואתחנן (ע' 355-356) ש"הוא בנוגע לאיזה מסכת וכו' ללמוד".

26 בהסברת ג' אופנים אלו בלימוד ראה סה"מ תרנ"ט ע' ד (ושם: שהם אורך רוחב ועומק).

27 קונטרס עץ החיים פכ"ט (ע' 56).

28 ראה בארוכה בפרק הנ"ל (ע' 55 ואילך).

[דוגמא: הטעם שהתורה מדגישה שה"משפטים" הם "מסיני": סברא פשוטה, כיון שלמרות שמובן בשכל צריך לקיים מצד ציווי הקב"ה. סברא עמוקה יותר, כיון שגם השכל משתלשל מציווי הקב"ה²⁹].

כלים נוספים ללימוד:

א. **כתיבה:** הרבה פעמים מתעוררת איזו שאלה או עולה איזה רעיון תוך כדי לימוד, אך אין זמן או להתחיל לעיין. בשביל זה כדאי להחזיק מחברת או פנקס, ולרשום כל דבר כזה שמתעורר, ומדי פעם לעבור על המחברת, להוסיף וכדו'.

ב. **ידע כללי בתורה:** ניתן לרוכשו למשל בלימוד החת"ת והרמב"ם בעיון וכו'.

בספר השיחות קיץ ה'ת"ש (ע' 114) מסופר: "להוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק (הרש"ב) היתה שעה קבועה ביום שהיה מסתכל בספרים. אבי קרא לכך בלשונו הקדושה: לדפדף (דורכבלעטערן), לראות במאי משתעי, ודפדוף זה נתן לו את העשירות האמיתית בידיעת ענינים".

כדאי לקבוע זמנים פשוט לעבור על ספרים לראות מה ענינים, לקרוא הקדמות והסכמות, לדעת שישנו קונטרס שלם הדין בסוגיא פלונית, שספר פלוני מדבר בענינים אלו, הדבר נותן "עשירות" בידיעת התורה. אפשר לעשות זאת בזמנים שהראש עייף ואי אפשר לשקוע בדברים עמוקים.

ג. **אופנים נוספים של כתיבת הערות:** לא כל הערה היא דוקא חידוש, אפשר לערוך סיכום, ליקוט או מפתח (ראה אודות חשיבותו בשיחת ש"פ תוריע ה'תשמ"א. ועוד) לאיזה ענין, וכל דבר אחר המועיל ללימוד. גם כל מקור מענין לאיזה ענין יכול להכנס כהערה (ראה לדוגמא קובץ "מענות קודש - תשמ"ז" ע' 89 שהרבי הורה בנוגע למקור לענין עשה לך רב: "יכניס זה לאחד הקובצים, ולכחב"ד").

ד. **דרכי לימוד של כ"ק אד"ש מה"מ:** בשלב מתקדם יותר של לימוד, כדאי תוך כדי לימוד בתורת כ"ק אד"ש מה"מ לנסות לשים לב לסגנון בו לומד כ"ק אד"ש מה"מ, מה סגנון השאלות, מה הדרכים להגיע לתשובה, מה יסודות הלימוד וכיוצב"ז, ולנסות לאמץ דרכי לימוד אלו גם ללימוד העצמי (ועד"ז ניתן לעשות גם בשאר הספרים, ובנדו"ד - בהערות שנכתבו ע"י בחורים ורבנים).

ד. הצעות נוספות.

במהלך ההתעסקות בחידוש כדאי לרשום כל דבר שניתווסף, גם כדי שלא יאבד, וגם כדי לסדר את הפרטים בראש.

כמו כן אפשר להציג את החידוש בפני החברים או הרבנים ולשמוע האם יש להם מה להוסיף וכדו'. לפעמים גם עצם הביטוי בדיבור מבהיר, מוסיף הרבה פרטים ומעמיק את ההבנה³⁰.

וכמו כן שבכהנ"ל כדאי וראוי לבקש את עזרת הרבנים וחברי המערכת, ובפרט בפעמים הראשונות שמתחילים לכתוב.

וכפי שכ"ק אד"ש מה"מ אומר בשיחה המובאת לעיל "להתפלל להתקרב ככל היותר לדרגת תלמיד ותיק, שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני".

29 שיחת ש"פ משפטים ה'תשנ"ב (סה"ש ח"ב ע' 366)

30 כמבואר בכ"מ בחסידות - ראה סה"מ שם.

פרק ג' - כתיבת ועריכת החידוש.

כעת אחרי שב"ה יש חידוש בתורה, מגיע חלק הכתיבה.

ככל שמשקיעים יותר בכתיבה, יהי' יותר קל ונוח לאחרים ללמוד את החידוש שלך. אך כמובן שאין לעכב את כתיבת ההערה בגלל שעדיין אינה כתובה באופן המושלם ביותר, ורוב הדברים דלקמן יכולים להעשות ע"י המערכת.

[המובא לקמן מבוסס בכללות על אופן עריכת הלקוטי שיחות של כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א³¹].

א. סדר הכתיבה הכללי.

הסדר בד"כ בכתיבה הוא: (א) שאלה, (ב) נסיון תשובה ופירכא, (ג) נקודת הביאור, (ד) הביאור בהרחבה, (ה) סיום - מענה על השאלות, הוספות וכדו'³² (כמובן שאפשר שיהיו רק חלק מהשלים).

תחילה הבא מלה במלה את הענין שעליו נסוב החידוש ובאופן שהתוכן יובן לקורא והקורא נכנס לסוגיא בלי שיצטרך לפתוח בשביל זה את המקור (לפעמים צריך בשביל זה להרחיב בהסברת הרקע לסוגיא³³), ולאחמ"כ כתוב את מה שיש לך להעיר על זה.

באם יש שאלה - הדגש בביאור כיצד הוא עונה על השאלה. בין השאלה לתשובה אפשר להביא נסיון ביאור ולהסביר למה הוא פחות מתאים.

ב. אופן הניסוח.

בניסוח יש לשים לב לב' פרטים: לשון ברורה, ודרך קצרה³⁴.

31 וזאת בהתבסס על דברי כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א: "ובפרט בין חסידים לרבותיהם, שמשתדלים בסגנון מכתביהם והליכותיהם בכלל, להדמות לרבם" (אג"ק כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א ח"ט ע' לא) וכאן המקום להעיר שבכלל, ובפרט בהנוגע להבא לקמן, כדאי תוך כדי לימוד תורת כ"ק אד"ש מה"מ לשים לב לפרטי אופן וסגנון הכתיבה ולהשתדל לאמצם.

אך להעיר שיש עוד אופנים בכתיבה: כ'הלכות' (כמנהגי יום הולדת - סה"ש תשמ"ח ח"ב ע' 406), העתקת תוכן והוספת הערות עליו (כגון בלקוטי שיחות ח"ה ע' 334, הגדת כ"ק אד"ש ועוד), ומפתחות. וגם בהמובא לקמן ישנם שינויים שנעשו במשך השנים, ובד"כ הובא הנוהג שהי' לאחרונה.

32 כדאי לבחון אפשרות להפוך את הסדר, דהיינו להביא קודם את התירוץ ואח"כ לבאר אילו שאלות הוא מתרץ, ולבדוק באיזה אופן התוכן יותר מובן, יותר מבוסס וכו'.

33 לפעמים בלקו"ש רואים שכ"ק אד"ש מה"מ משקיע סעיף שלם (ויותר!) רק בהקדמת הסוגיא והסברתה.

34 כלשון הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה.

לשון ברורה פירושו לבאר היטב את כל הענין, ולא להשתמש ברמזים וקודים. יש לראות את קורא החידוש מול העינים בשעת הכתיבה³⁵ ולדאוג שהוא יבין את מה שנכתב.

דרך קצרה פירושו להתמקד בתוכן שרוצים לבאר, ולא להגזים בהרחבות לא נצרכות (לדוגמא - לא תמיד צריך להביא את כל הגמרא, או את ב' פירושי התוספות וכדו'³⁶). כמו כן יש לזכור שהתוכן מיועד לאלו שכבר יש להם ידיעה בסיסית בלימוד, ולכן לא צריך להסביר דברים פשוטים.

בדרך כלל קשה לשים לב לפרטים אלו בכתיבה הראשונה, לכן כדאי אחרי שכותבים "טיוטה" לחזור ולשים לב היכן יש לבאר יותר, והיכן כדאי להוריד הרחבות ומילים שאינן נצרכות.

ג. חלוקת הסעיפים והפיסקאות.

כל שלב במהלך ההערה (לדוגמא: ציטוט, כל שאלה, כל שלב בהסברת התשובה³⁷) צריך להכנס לפיסקא בפ"ע.

באם ההערה ארוכה, כל כמה שלבים היוצרים מהלך שלם (לדוגמא: ציטוט ושאלות, "ויובן בהקדים", "ועפ"ז יובן" וכדו') יש להכניס לסעיף בפ"ע³⁸.

באם יש פרט שאינו עיקרי כל כך בהבנת הענין יש להכניסו לסוגרים³⁹, הסוגרים צריכים להיות באופן שאפשר לקרוא בצורה טובה אתם ובלעדיהם.

ההערות מיועדות למראי מקומות ולהרחבות. אפשר להוסיף תמונות וציורים המוסיפים בהבנה וכדו'⁴⁰.

ד. לשון הכתיבה.

בלשון הכתיבה - לכל לראש "חייב אדם לומר בלשון רבו"⁴¹, כדאי להשתמש בכל מקום שאפשר במילים וביטויים המצויים בתורה⁴².

35 ראה לקו"ש חט"ז ע' 550.

[פרט קטן כדוגמא: במקום "ובגמרא", "וברש"י", לכתוב "ומבאר בגמרא", "ומסביר רש"י"].

36 דוגמא בולטת: אפשר לראות בלקו"ש איך בתחילת השיחה מצטט כ"ק אד"ש מילים ספורות מענין שלם וכך יוצר כעין "סיכום" לכל הענין.

37 גם משפטים כמו "וצריך להבין" ו"וי"ל הביאור בזה" נכנסים בפיסקא בפ"ע.

38 אך באם ההערה היא כגודל של סעיף א' בלבד, אין צורך לציין סעיפים (כגון סה"ש תשנ"ב ח"א ע' 1-2).

39 ראה אג"ק ח"ט ע' טז: "בכלל המוסגרים באים להוסיף דבר שאינו עיקרי כ"כ בהבנת הענין".

40 כגון בלקו"ש חכ"א ע' 172 שהובא צילום ציור מכת"י הרמב"ם. ולהעיר שכ"ק אד"ש הזכיר באחת השיחות את ציורי המפרשים להל' קידוה"ח.

41 משנה עדיות פ"א מ"ג.

42 אפשר להביא כאן דוגמאות רבות משיחות, שהרבי משתמש באותם מילים של הפסוק וכדו' לאורך

כל השיחה (כגון בלקו"ש חט"ז שיחה ב' לפ' תצוה (ע' 336 ואילך) משתמש כ"ק אד"ש לכל אורך השיחה בלשון הפסוק "ונשמע קולו"), ולפעמים מצטט קטעים שלמים בהם נאמר תוכן זהה (כגון בשיחת ש"פ

להשתמש רק בלשון טובה, כשרוצים לכתוב ענינים שליליים לכתוב באופן של היפך החיוב (כמו: אינו יהודי, היפך הטוב והחיים), במצבים לא רצויים להוסיף "ח"ו או "ר"ל". ובתארים ביחס להקב"ה - "כביכול".

אפשר להכניס ביטויים בארמית שנפוצים תוך כדי לימוד (לדוגמא: מחד גיסא, לאידך, לפום ריהטא, מהיכי תיתי, ממה נפשך, קאי, קמ"ל, קס"ד), וכן פתגמים באידיש (כדאי עם תרגום בסוגרים) (וכשאינן מלה כזו בלה"ק - אפשר לכתבה באותיות לה"ק ובהסברתה⁴³).

ה. מראי מקומות

כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א מדגיש בריבוי מקומות על דבר החשיבות של מראי מקומות: "שעל ידי זה נותנים לקורא וללומד אפשרות לחוות דעתו גם הוא בפירוש דברי המקור ומגרים רצונו להתעמק בענין. יתר על כן נוהג זה טוב ומועיל לא רק לקורא וללומד אלא גם למחבר, כי לא תמיד שמורות אצלו רשימותיו בהן ציין המקורות, ואם אפילו שמורות - הרי לא תמיד נמצאות תחת ידו כשמעיין בענינים אלו עוה"פ⁴⁴".

יש לציין את המקור לכל פסוק, מאמר חז"ל וכדו'. וכדאי לציין לכל מקום על ידו אפשר להרחיב את הידע בנוגע לענין המוזכר [ראה בסוף הקובץ: "מפת ספרים ראשונית לעיון"].

אופני הציון לספרים - דוגמאות מלקו"ש: (מובאות כאן דוגמאות אחדות, וכל אחד יכול לחפש באיזה אופן מציין כ"ק אד"ש מה"מ לכל ספר)

- חומש: בשלח טז, יז-יח⁴⁵.
- רש"י על החומש: פרש"י ויקרא א, ג.
- נ"ך: ישעי' א, א.
- משנה: ביכורים ב, א⁴⁶.
- גמרא: שבת כז, ב⁴⁷.
- מפרשי הגמרא: רש"י ד"ה ואיכא - שבת כז, ב. תוס' ד"ה ואיכא - שבת כז, ב.
- ירושלמי: ירושלמי שקלים פ"ו ה"א.
- מדרש: מכילתא דברים א, ב. ספרי ואתחנן ו, ז.
- זהר: זח"א יב, ב.
- רמב"ם: רמב"ם הל' חו"מ פ"ז ה"ו.
- טור ושולחן ערוך: טוש"ע סתע"ב ס"ב.

יחי ה'תנש"א (סה"ש ע' 231) שכ"ק אד"ש מצטט ממכתב הרמב"ם שלילת דיבור היפך מעלתן של ישראל).

43 כגון בשיחת ש"פ עקב ה'תנש"א (סה"ש ע' 163) "הנקרא (בלשון המדינה) "ברייל" . . . " (ומבאר שם מה הפירוש). (להעיר שבמכתבים הרבי כן מביא מילים באותיות לע"ז כדי לציין שם של חומר בטבע - לקו"ש חט"ז ע' 513).

44 לקו"ש חט"ז ע' 547. וראה גם לקו"ש חכ"ט ע' 287. ועוד.

45 אפשר גם לציין לתחילת או סיום הפרשה: ר"פ בשלח (יג, יז). ס"פ בשלח.

אופן ציון שמות פרשיות וספרי נ"ך (חלקי): חיי שרה, פינחס, יהושע, ש"א, מ"א, יחזקאל, תהלים, שה"ש, דה"א, דה"ב.

46 במסכתות שיש גמרא - מציינים לדרך בגמרא: "משנה שבת ב, א".

47 ניתן לציין שזהו בתחילת או סיום העמוד: רע"א, סע"ב (יש לכתוב "ריש ע"ב" ולא לחבר - שלא יהי' תוכן שלילי).

באם מציינים לברייתא יש לציין שזו ברייתא: "ברייתא ברכות ב, ב".

- שולחן ערוך אדמו"ר הזקן: שו"ע אדה"ז סתע"ב ס"ז. הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב ס"ב.
 - תניא: תניא פל"ז (מח, ב). אגה"ק סכ"ו (קמה, א).
 - תורה אור ולקוטי תורה: תו"א מקץ לט, ד. לקו"ת מסעי פח, ג.
 - ספרי מאמרים: סה"מ תרל"ו ח"ב ע' שס. ד"ה כימי צאתך תש"ח פי"ב (סה"מ ע' 104). סה"מ מלוקט ח"ב ע' לז ואילך.
 - לקוטי שיחות: לקו"ש חי"ז ע' 71 ואילך⁴⁸.
- כל מראה מקום אפשר לציין באופן פשוט, או בהקדמת "ראה", "עייין"⁴⁹, להעיר מ... " וכדו' - כל מקום לפי ענינו. אם במקור נסמנו עוד מ"מ אפשר לציין: "וש"נ".
- יש להקפיד בציון העמודים וכיוצא בזה שלא תיווצר מילה עם תוכן שאינו חיובי (כגון: ער, רבע, ריש ע"ב).

ו. שאר עניני כתיבה, וסימני פיסוק.

ככותרת יש לבחור במשפט שמבטא את תוכן ההערה ושגורם רצון לפתוח ולראות את התוכן ובסגנון תורני.

יש להשתמש בהדגשות כדי להדגיש את הכוונה⁵⁰.

יש להשתמש בכל סימוני הפיסוק (נקודה בסוף משפט, פסיק באמצעו, נקודותים, מרכאות, סימני שאלה וכו' וכו'. יש לשים לב שמשתמשים בסימון המתאים (בעיקר במקף (-) שיש נטי' להשתמש בו במקום סימן מתאים יותר). כמה הערות בנוגע לאופני הפיסוק, ועוד ענינים:

- בהערות: נקודה בין מקור למקור.
- כשמדלגים בתוך ציטוט יש לסמן ע"י ב' נקודות עם רווח ביניהם ("תניא . . משביעין אותו").
- במלה המסתיימת באותיות יו"ד וה"א, יש להשמיט האות ה"א ובמקומה להציב גרש (לדוגמא: ישעי', הר המורי', עלי').
- יש להשתמש רק בראשי תיבות הנפוצים (לדוגמא: צ"ל, וי"ל), ובדרך כלל עדיף לפתוח את הראשי תיבות.

והמעשה הוא העיקר - כלשון כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א: "ויישר כחם של כל לומדי תורה ומקיימי מצוות בהידור שינצלו את ההתעוררות דזמן מתן תורתנו להשתדלות לחדש בתורה (ע"פ כללי התורה) ולפרסם את חידושיהם - ויהי רצון ולהתפלל להתקרב ככל היותר לדרגת תלמיד ותיק, שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני".

48 יש להעיר, שלכאו' בכרכים שנכתבו באידיש (א-ט, טו-כט) יש עדיפות לציין לפרשה ולמספר השיחת (כגון "שיחה א' לפ' תצא"), כיון שהיום נפוץ להשתמש בכרכים המתורגמים בהם העימוד שונה. וראי' לצורך באופן זה, שלאחר שיצא ס' "היום יום" בתרגום ללה"ק (בשנת ה'תשמ"ט) מצויין בלקו"ש לתאריך ולא לעמוד (או לתאריך ולעמוד בסוגרים), כגון בלקו"ש חל"א ע' 133 הע' 15. שם ע' 189 הע' 56.

49 ל' יחיד. ולא: ראו, עיינו.

50 ראה אג"ק ח"ג ע' קסט (בהסברת המכתב שם ע' קכד) "וליתר שאת, הדגשתי מלת מצווה".

מפת ספרים ראשונית לעיון:

כאשר בא' מהמקומות מצויין למקור נוסף, כדאי לפתוח את המקור הנוסף.

חומש:

- מפרשים שבמקראות גדולות.
- "תורה שלמה" - ליקוט כל מדרשי חז"ל.
- "אוצר מפרשי התורה" - ליקוט כל מפרשי הפשט (הולך ויוצא).
- "חומש עם י"א מפרשי רש"י.

גמרא:

- ספרי מלקטים מחסידי חב"ד: שו"ע הקצר, סט השמירה (של הרב גדסי), ספרי מכון הלכה חב"ד.
 - "פסקי תשובות" - ליקוט מריבוי ספרי שו"ת על ההלכה עפ"י סדר השו"ע והמשנה ברורה.
- ### חסידות:
- ספר הליקוטים - ביאורים למושגים בחסידות מתורת הצמח צדק.
 - ספר הערכים (הולך ויוצא).
 - ספרי מפתחות. אפשר להתחיל ממפתח ענינים על התניא, תורה אור ולקוטי תורה (נדפס בסופם).
 - על התניא יש ריבוי ספרי ביאורים וליקוטים מרבותינו נשיאינו, מהדורות הקודמים ומדורנו.
 - ספרי הרב גאלאמב: שערי לימוד החסידות (כללים בחסידות).
- ### תורתו של משיח:
- ספר המפתחות לשיחות קודש (תוצ"ה-תשנ"ב).
 - כללי רש"י.
 - כללי רמב"ם.

תוכנות מחשב ואתרי לימוד:

- אוצר החכמה (המאגר הכי גדול של ספרים עם אפשרות חיפוש לפי נושאים. מומלץ מאד למציאת מראי מקומות).
- פרוייקט השו"ת (ספרים נוספים שאין באוצר החכמה, ואפשרות חיפוש קלה יותר).
- תורת אמת (מתאים לחיפוש נקודתי בתנ"ך, ש"ס, רמב"ם ומפרשיהם, ועוד).
- היברו בוקס (צילומים לספרים נדרים מספריות בעולם כולל הספרי' של כ"ק אד"ש מה"מ)

רמב"ם:

- המפרשים שעל הדף (ראה פירוט מהות כל מפרש ב"שערי ישיבה - חח"ל צפת ח"כ בהוספות).
- הערות רמב"ם לעם (מבארים את רוב הדברים הבסיסיים).

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד!